

2 A historia da literatura e a historia do sistema literario desde o programa de investigación de Itamar Even-Zohar

Sumario 2.1 A historia en crise: a disciplina e o discurso. – 2.2 A opción sistémica para a historia literaria. – 2.3 Autoría e performatividade na historiografía literaria. – 2.4 Os límites sistémicos como primeiro reto dunha historia literaria sistémica. – 2.5 Espazo dos posíbeis, policronía dinámica e aporía crítica.

2.1 A historia en crise: a disciplina e o discurso

O propósito das páxinas que seguen é fixar de xeito esquemático unha posición sobre algunhas liñas de desenvolvemento da historia literaria e sobre a percepción da súa crise como disciplina, para a continuación concretar un corpo de propostas referido a un cambio de rumbo na definición e delimitación do obxecto de estudo, que o será tamén nas opcións metodolóxicas acaídas a ese xiro heurístico. A posición que se vai fixar vén marcada por un carácter socio-semiótico e sistémico, e vincúlase a dous feitos doadamente constatábeis. En primeiro lugar, que a historia da literatura deixou de existir como disciplina unificada ou aínda cohesionada. A innegábel resistencia de modelos e prácticas tardopositivistas, afianzados sobre todo no campo educativo, administra uns procedementos e unha autoridade herdados, pero esta debe dedicar cada vez maiores esforzos a xustificarse e aqueles son percibidos desde os sectores menos acomodadi-

zos como inerciais por estaren esgotados os seus programas-base. O segundo feito ten a ver coas novas prioridades da historia da literatura, concentradas a día de hoxe no establecemento dun obxecto de estudo pluralizado e interrelacionado no eido sociocultural, irredutíbel a narrativas lineais e incómodo coa autoridade discursiva central, ligada a fórmulas obsoletas e, a fin de contas, ‘deshistorizantes’.¹ Unha consecuencia é a translación a plano secundario do debate propiamente metodolóxico, nalgunha medida posposto mentres non exista un acordo de mínimos relativo a que é o que a historia da literatura debe historiar e con que escala debe facelo.²

Con todo, a cartografía internacional da historia da literatura non se move en bloque. Tras os procesos de descolonización, e tamén pola emerxencia de programas nacionalistas en espazos xeoculturais ou administrativos sometidos ou asimilados, existen entidades (non só nacionais) que emprenderon procesos apazados de construción nos cales a historia da literatura adquiriu de novo un claro sentido social-pragmático. Esa planificación historiográfica convive no tempo –ou aínda no espazo– con movementos de signo contrario que afectan a outras entidades (digamos de novo *nacionais*). En ocasións, ocorrerá incluso que no mesmo espazo xeocultural e en simultaneidade distintos axentes activen procesos inversos e que se acaben encontrando no conflito de discursos, estratexias e programas, en parte dirixidos a destacar a continxencia ou a ilexitimidade das planificacións alternativas á propia. Sabemos ben que a historia literaria de base nacional-estatal é un plano performativo validado por necesidades de cohesión sociocultural e política específicas, a miúdo moi marcadas polas urxencias históricas de consolidación dun Estado. Neste plano, cubertas as necesidades sociopolíticas e satisfeitos en certo grao os programas identitarios de fondo, a historia literaria de marca nacional-estatal mostra signos de esgotamento como proxecto, sobre todo nas súas coordenadas intelectuais e metodolóxicas. E cede espazo a planos alternativos, entre o rexional e o mundial, entre a rexionalización –a escala menor ou maior que a

1 ‘Deshistorizantes’ porque sustentan a idea de que a evolución literaria obedece a axustes autónomos que non precisan atender as relacións históricas do delimitado apenas como ‘contexto’.

2 Resulta indicativo o inicio dun breve artigo de Mikhail L. Gaspárov, vinculado coa Escola de Tartu-Moscova e autor de *A History of European Versification* (1996). O artigo comeza así: «A la pregunta ‘¿cómo escribir la historia de la literatura rusa?’ me hubiera gustado responder enseguida: no hace falta escribirla de ninguna manera, ya que ahora mismo no la escribiríamos bien: no hay material» (Gaspárov [2003] 2007). Outra perspectiva da complexidade da tarefa é a anotada por Heidrun Olinto (1996, 42-3) tendo á vista as teorías alemás da altura sobre un cambio no programa tradicional da historia literaria, en especial as debidas a Siegfried J. Schmidt. Neste caso, a atención diríxese á dúbida sobre a existencia de historiadores preparados (epistemolóxica, intelectual, academicamente) para asumir tal reto.

propia nación- e a mundialización da perspectiva histórica. Nunha orde complementaria, a historia literaria nacional tolera contradiscursos destinados a reverter silencios e ocultacións. De feito, a apoía da estabilización nacional (ou da ultimación dun proceso dado de construción nacional) conduce adoito á asunción política de que toda concreción historiográfico-literaria é un proxecto frustrado que ou ben se debería refutar ou ben se debería desconstruír.³

É lexítima (e pertinente) a dúbida sobre a funcionalidade de calquera automatismo que postule unha recondución a termos historiográfico-literarios do binomio crítica da identidade / crítica da diferenza. As prácticas contrahistoriográficas, ou as que se formulan como supletorias dun discurso histórico (canónico, oficial...) de referencia, incluído todo o que Dominick LaCapra (2004) delimita como 'xiro experiencial' da historiografía, se non se resolven en termos relacionais, poden autolimitarse e postularse a si propias como subsidiarias de raíz. O mellor campo de probas, como suxería Mario J. Valdés (en Hutcheon, Valdés 2002, 65), podería ser o usuario xeral da historia da literatura: comprobar en que medida recibe este e en que grao asume as contrapropostas parciais. As contradicións que xorden dese campo conforman un dos apoios da posición de Valdés en favor dunha 'historia efectiva', noción proveniente da hermenéutica da conciencia histórica de Paul Ricœur. Para Valdés,

[e]ffective literary history begins with the recognition that history, and literary history in particular, is effective insofar as it is used and is of use to would-be readers; it is a concept deeply aligned with the idea that we are affected in the present by our sense of the past. (Valdés 2002, 67)

En termos xerais, a resistencia ao cambio heurístico e metodolóxico na historia literaria carece de parangón no marco das prácticas historiográficas e das disciplinas humanístico-sociais. A partir da demorada crise do positivismo, as iniciativas de dinamización orixináronse basicamente fóra da comunidade académica dos filólogos-historiadores. A intransixencia corporativa experimentouse adoito como unha loita por preservar o dominio epistémico-ideolóxico e o control didáctico dos saberes literarios e da súa institucionalización. Tamén, ao mesmo tempo, como unha estratexia autonomizadora e monopo-

3 Porén, se a crise nacional se acentuar nunha altura histórica dada aparece con frecuencia unha rectificación de signo unitario e 'patriótico'. Un caso claro é o representado pola Hungría de finais do século XIX, cando os modelos historiográficos nacionalistas de Zsigmond Bodnár e de Zsolt Beöthy intentaron frustrar calquera alternativa non nacional-estatal e calquera movemento de integración da produción cultural das plurais minorías lingüísticas e etno-nacionais, algo que si contemplara medio século antes, polo menos parcialmente, o modelo historiográfico de Ferenc Toldy.

lizadora para deixar o literario á marxe da confluencia con outros produtos culturais ou sociais e, en sentido amplo, para preservalo, en sentido escolástico (Bourdieu [1994] 1999), da propia historia. Malia isto, a historia literaria non está esgotada como disciplina. Paradoxalmente –e ante todo– por ser historia.

Desde as correccións aplicadas na parte final do século XVIII, de forma sucesiva como catálogos, erudición enciclopedista ou historia filolóxico-causal, as mudanzas na historia literaria incorporáronse case sempre da man de asimilacións provenientes do debate metodolóxico referido á historia recoñecida como disciplina-marco. Ese debate implicou de xeito progresivo a apertura das distintas historiografías a outras ciencias humanas e, bastante máis adiante, un cuestionamento profundo da centralidade do acontecemento histórico, algo previsto nalgún modo xa por Voltaire e por Madame de Staël.

Por contra, a incidencia efectiva da teoría literaria e da nacente comparatística no proceso disciplinar da historia literaria resultou modesta, discreta e diferida. As excepcións son escasas. A única clara no ámbito da romanística europea, xa no século XX, sería a da estilística idealista, en realidade un proceso de retroalimentación da propia historiografía unha vez considerada a repercusión da lectura crítica que Benedetto Croce formulou sobre o pensamento de Hegel, con resultados tan dispares como os ofrecidos por Leo Spitzer e por Karl Vossler. Noutros espazos habería que mencionar o peso do materialismo histórico e do pensamento sociolóxico marxista, así como a moi adiada influencia dos debates protagonizados polo Círculo Bakhtín. E pouco máis até os derradeiros vinte anos do pasado século.

Resulta nese sentido máis que significativo o tempo que se tardou en asimilar o legado último das posicións funcionalistas de Roman Jakobson, Iuri Tinianov e Viktor Shklovski sobre a non equiparabilidade de sincronía e sistema, sobre a determinación ineludiblemente sistémica de toda evolución e sobre a posibilidade dunha historia do sistema literario superadora da historia xenética da literatura e do inmanentismo lingüístico-literario de liñaxe saussureana (Steiner [1984] 2001, 99). As posicións dos formalistas rusos serían reelaboradas nos primeiros anos corenta por Felix Vodička ([1942] 1995) no marco das investigacións da Escola de Praga. Estas últimas permanecerían inaplicadas na práctica, entre outros motivos pola complexidade dunha combinatoria eficaz das dimensións sociolóxica, fenomenolóxica e estético-axiolóxica, propostas polo teórico checo en dependencia dun propósito de fondo reconstrutivo. Vodička, en efecto, perfilou a tarefa inicial da historia da literatura como reconstrución da norma literaria nun espazo-tempo dado e na xerarquización do conglomerado formado por obras e valores estéticos tal como sucesivamente se concretizan no gusto de público e crítica.

Nunha serie de traballos publicados nestes últimos anos salienta a indisociabilidade do curso da historia literaria e do correspondente

á matriz que por antonomasia recoñecemos como historia. Trátase de lazos evidentes, pero a miúdo minusvalorados no que representan desde un punto de vista operacional e funcional. Dunha serie de dez consideracións anotadas nunha publicación anterior (Casas 2000a), interésame agora recuperar en particular a que abría a relación. Facía fincapé na existencia dun conxunto de problemas/respostas ineludíbeis compartidos pola historia e a historia da literatura, como mínimo no tocante a dúas esferas: as implicacións entre narración e construción (con posicións como as de Paul Ricœur, Hayden White, Hans-Georg Gadamer, Reinhart Koselleck, Jacques Derrida, Burrhus Skinner, Siegfried Schmidt, Frank Ankersmit...) e a función social e institucional das disciplinas históricas. Tamén sinalaba algunhas nocións con capacidade de articulación do discurso historiográfico e de centrar posíbeis leis disciplinares da historia literaria, entre elas as de ‘cambio literario’, ‘desenvolvemento gradual’, ‘explosión cultural’ e ‘proceso interliterario’, para as que os referentes teóricos serían Vodička, a Escola de Tartu-Moscova, a Escola de Bratislava, a teoría dos polisistemas, Pierre Bourdieu, Immanuel Wallerstein e Colin Martindale.

Algunhas desas nocións serán retomadas aquí, fundamentalmente desde as premisas da semiótica pragmática e das teorías sistémicas, tendo presentes así mesmo as observacións de Bourdieu, nas *Méditations pascaliennes* (1997), en torno ás prácticas ‘deshistorizantes’ e ás resistencias á *historicisation* nos programas habituais aplicados por filósofos e filólogos para a constitución dunha historia da filosofía ou dunha historia da literatura. O esquezo da historia neses ámbitos asóciase para Bourdieu á prevalencia dunha tradición (Kant, Hegel, Heidegger) que en realidade ritualizou a correlación texto-canon-eséxeta e que se desentendeu da análise da produción-recepción e dos procesos de canonización en sociedades históricas concretas. A propósito do cambio literario/cultural e das discontinuidades na historia, un referente ineludíbel é, por suposto, Michel Foucault, se ben de Saussure a Lotman ou Martindale existe unha liña de reflexión sostida no século XX sobre a aparición do aleatorio e do casual nos procesos lingüístico-culturais.

2.2 A opción sistémica para a historia literaria

A opción sistémica en historia da literatura presupón tomar conciencia da existencia de polo menos catro retos de importante calado e non doada resolución: 1) a explicación dos límites sistémicos ou de campo e das interaccións entre sistema e extrasistema, entre sistema e polisistema e entre sistema e subsistema(s); 2) a incorporación

efectiva de todo canto se entende como ‘produto sistémico’,⁴ o cal, en boa lóxica, debería implicar tamén a introdución relacional do que na teoría dos campos sociais se define como ‘espazo dos posibles’;⁵ 3) a decisión sobre o modo apropiado de incorporar a diacronía sistémica,⁶ que no fundamentalmente obedecerá ou ben a un criterio secuenciador da dialéctica continuidade/cambio que percorra con detalle un treito temporal –solución que cabe ver como a tradicional– ou ben a un criterio comparativo de cortes temporais non consecutivos, lidos como sucesión discreta de momentos (estados de cousas) sometidos a contraste sistémico, dando paso así ao que con Itamar Even-Zohar podemos chamar *policronía dinámica*; e 4) a recondución do factor crítico que toda historia cultural asume aínda que só sexa por dúas razóns, polas implicacións derivadas de considerar ou non considerar selectivamente determinados factores, produtos e axentes participantes nas actividades literarias e, en segundo lugar, pola representación da diferenza en relación co que Michel de Certeau (1975, 63-120) chamou a *operación historiográfica*, que non só habilita discursivamente o que xa non está –e é historia– senón que, ademais, constitúe unha ‘historización’ do actual, o cal faría inesquivábel a vertente ou dimensión crítica da que falamos.⁷ Parte das consideracións feitas, con atención particular ao albo da heteroxeneidade, sempre complicado de encaixar en calquera narración/descripción historiográfica, conflúe nas observacións que seguen, pertencentes ao artigo «System, Dynamics, and Interference in Culture: A Synoptic View», de Even-Zohar:

4 «By ‘product’ I mean any performed set of signs and/or materials, i.e., including a given behavior. Thus, any outcome of any action, or activity, can be considered ‘a product,’ whatever its ontological manifestation may be, be it a semiotic or a physical ‘object’: an utterance, a text, an artifact, an edifice, an ‘image,’ or an ‘event.’ In other terms, the product, the item negotiated and handled between the participating factors in a culture, is the concrete instance of culture. Obviously, a culture product is any implemented item of the repertoire of culture» (Even-Zohar 2005, 25).

5 Nas páxinas introdutorias ao seu traballo de 1990, Even-Zohar chamou a atención sobre o feito de que Bourdieu alcanzase conclusións próximas –«in some areas superior», observa– ás do funcionalismo dinámico sen que se producise ningunha conexión ou aproximación teórica efectiva (Even-Zohar 1990, 3).

6 Incorporación que en si mesma constitúe xa unha proba de notábel complexidade para o modelo sistémico, moito máis rodado e mellor testado en coordenadas sincrónicas; as cales, por suposto, son tamén históricas, segundo reitera Even-Zohar en distintos lugares. De todos modos, ten interese lembrar que a partir de 1968 as formulacións pioneiras das teorías sistémicas de Ludwig von Bertalanffy no marco dunha bioloxía orgánica discriminaban entre os significativamente denominados *nivel estrutural* e *nivel funcional* dos sistemas, respectivamente atentos ás súas vertentes estática e dinámica.

7 En relación cos catro retos presentados, e en realidade con practicamente todo canto se trata neste capítulo e no seguinte, xulgo imprescindíbel o libro de Isaac Lourido *História literária e conflito cultural. Bases para unha historia sistémica da literatura na Galiza* (2014), tanto desde unha perspectiva crítica, en relación co paradigma sistémico e cos problemas que aquí se están a tratar, como pola dimensión programática da parte final do libro, a que se corresponde co seu subtítulo (Lourido 2014, 347-98).

The system concept had, however, to undergo several modifications in order to accommodate the conception of *stratified heterogeneity*. Firstly, it became necessary to recognize that both synchrony and diachrony should be admitted as systemic dimensions, and therefore that the idea of system need not be exclusively identified with static synchrony (but could be viewed as dynamic polychrony). Secondly, it was necessary to recognize that the idea of system does not imply that there can be observed/hypothesized for any number of phenomena just *one* system, i.e., one network of relations. To speak of an activity, be it language, literature, culture, or 'history' in general, as single systems is a heuristic simplification rather than an adequate theory. (1990, 87)

Lotman e Uspenski ([1993] 2000, 190), na súa análise dos procesos de autoconciencia e modelización cultural, mencionan así mesmo o erro habitual en moitas historias literarias de superpoñer sobre a descrición rigorosa da literatura/cultura unha uniformización destinada a alcanzar a unidade orgánica e a eliminación de contradicións. Regresarei a isto máis adiante, en particular á idea limitativa dos que chamarei *sistemas únicos*, que en efecto sustenta boa parte das plasmacións historiográficas -literarias ou non, sistémicas ou non- ás que estamos habituados.

Un 'sistema único' entenderase aquí como aquel que exclúe a relevancia empírica de redes de correlación alleas á considerada para a postulación do propio sistema de partida como entidade existente. Por exemplo, as nacións e as literaturas nacionais preséntanse case sempre, na práctica historiográfica e na historiográfico-literaria respectivamente, como sistemas únicos (isto é, a historiografía máis frecuente presenta eses obxectos de estudo como perfectamente autónomos). É máis, na maior parte das operacións historiográficas dáse por suposto que sen redución de campo non hai obxecto. Por suposto, en termos prácticos hai algo de razoábel nunha decisión deste tipo en certas fases do procedemento, pero o certo é que, por abuso non só heurístico, resulta corrente que o excluído pase a lerse como inexistente, pase a ignorarse, en suma. De forma tal, que baixo óptica sistémica, parecería que os sistemas (os que aquí clasifico como sistemas únicos, en realidade inexistentes, embora estudados e promovidos como efectivos) non concorren con outros sistemas, non interaccionan con eles, non inflúen noutros e non reciben a influencia doutros.

É comprobábel que as dinámicas identitarias adoitan conxugar con pericia esa clase de operativos. O anterior presupón que por unha decisión limitativa e simplificadora, ao tempo asumida como lexítima e incluso como apodicticamente fundamentada, deixan de observarse e de valorarse como pertinentes redes concurrentes doutros factores correlacionados. Como é lóxico, esas redes poden incorporar por

desdobramento algúns dos factores xa considerados para postular a existencia do sistema pre-dado (asociados agora a outros factores e/ou a outras redes) ou, alternativamente, outros factores non incorporados pero que en efecto existen, interveñen e interactúan. E non só o fan con outros presentes nalgunha das redes excluídas senón tamén, con moita probabilidade, cos propios factores integrados na rede constituínte do suposto sistema único. Unha comunidade de consumidores CC adscrita a un sistema cultural SC_1 pode perfectamente simultanear actividades de consumo perceptíbeis, e até determinantes no mercado e/ou no repertorio, nun sistema cultural SC_2 diferente; e en tal medida que incluso poida chegar a cuestionarse a adscrición primaria de CC a SC_1 . Por tanto, o sistema único non só ignora a existencia de posibles redes alternativas á rede sustentadora do sistema senón que, ademais, exclúe que algún dos seus factores poida selo, en simultaneidade, doutro sistema.

Unha nova exemplificación dotará de maior claridade o que se quere indicar. Na súa reformulación da teoría dos polisistemas, Even-Zohar (2005, 31) presenta a institución e o mercado como os intermediarios entre as forzas sociais e os repertorios culturais. A cuestión é que en situacións culturais desenvolvidas e non sometidas a unha excepcional presión uniformizadora e censora non existe posibilidade dun mercado único nin dunha institución única, como tampouco dun repertorio único.

Por descontado, isto é así en sociedades multiculturais caracterizadas ou non por procesos de hibridación, pero é así tamén en sociedades supostamente cohesionadas. O mercado é sempre plural (por moito que poida estar dirixido ou condicionado), o mesmo que o repertorio. Segundo acaba de verse, sectores do mercado dun suposto sistema único participarán en mercados alternativos e/ou extrasistémicos, e o mercado dese suposto sistema único será participado por consumidores asociados de raíz a outros sistemas. Isto non é unha rareza, máis ben é a norma.

A aceptación de que todo sistema é en realidade un polisistema ou 'sistema de sistemas' non abonda para desocuparse deste complexo asunto, con obvias repercusións na translación diacrónica do problema e con evidente incidencia na historización correspondente. De feito, nunha historia literaria de base sistémica non só sería inadmisíbel a postulación dun sistema único, tamén resultaría inaceptábel o criterio de localización única aplicado aos obxectos de análise. Todo acto histórico e todo suxeito histórico forman parte de planos históricos plurais, polo que ningunha realidade histórica pertence a un plano-relato único.

Un dos problemas, entón, é o da adxectivación identitaria da historia literaria sistémica, pois aínda sendo nun nivel secundario ese tipo de claves (territoriais, culturais, sociais, lingüísticas...) acaban por aparecer. E cando non o fan é simplemente debido a algunha

clase de malentendido conceptual ou, peor aínda, de impostura epistemolóxica (por exemplo, a que leva a identificar 'sistema literario' e 'literatura nacional', tan corrente en moitos lugares, aínda que en Galiza creo que máis).

En realidade, o problema dista de ser novo. Calquera historiografía literaria debe xestionalo optando por algún criterio de axialización e vertebración. A diferenza radica en que unha historia literaria non sistémica e/ou non empírica promoverá a naturalización de tal criterio, mentres que o operativo irrenunciábel dunha historia literaria sistémica debera ser sempre o contrario: renunciar a camuflar a decisión, sacala á luz a carón da complexidade de base e mesmo profundar na súa problematización relacional e funcional. Antes de regresar a este terreo perfiláranse outras análises parciais que contribúan a establecer un marco de observación conxunta.

2.3 Autoría e performatividade na historiografía literaria

Resulta claro que especificar o obxecto dunha historia determinada ten consecuencias sobre a clase de coñecemento que se aspira a constituír e sobre o tipo de discurso asociado a tal elección. A historia da bioloxía e a historia da arquitectura, por exemplo, compartirán algúns operativos e decisións. E sen dúbida diverxirán noutros. Non só por visaren realidades obxectivamente diferenciadas, senón tamén porque nocións como *organismo* ou *construción* son problemáticas de seu e porque non están dadas de antemán de xeito inequívoco, contando cada unha delas cunha historia conceptual propia -no sentido articulado por Koselleck- ao longo do tempo. E noutro plano, ademais, porque os discursos habilitados para informar sobre a diacronía conceptual asociada a esas nocións e á súa evolución son igualmente plurais. Nesta orde de cousas, se se considera o tempo transcorrido desde a Ilustración, adóitase aceptar como lóxico que, en termos comparativos, a historia da bioloxía, obrigada a incorporar os procesos específicos da bioquímica, da bioloxía molecular, da xenómica e doutras disciplinas converxentes, ampliase o seu núcleo de atencións bastante máis do que precisou facer a historia da arquitectura.

A este respecto cabe aínda unha observación complementaria, usual como tema recorrente de debate en prácticas historiográficas do tipo das citadas pero case ausente na esfera da historiografía literaria. Trátase da cuestión da idoneidade do perfil autoral asociado ao campo de especialización. En definitiva, simplificando algo as cousas, da decisión sobre se a historia da arquitectura debería ser responsabilidade dun historiador ou dun arquitecto. Ou sobre se a historia da bioloxía correspondería a un historiador ou a un biólogo, ou en xeral a alguén versado en ciencias experimentais.

Esas clase de correlación non é tan clara na historiografía literaria. Existen por suposto casos de historias literarias feitas por poetas e escritores (de Ronald de Carvalho ou Vladimir Nabokov a Max Aub, Gonzalo Torrente Ballester, Ricardo Carvalho Calero, Catherine Obianuju Acholonu, Xosé Ramón Pena ou Emma Donoghue), pero o debate sobre se a historia da literatura podería corresponder plena ou parcialmente aos historiadores (promovido en termos teóricos por Lucien Febvre, Roland Barthes e tantos outros) resultou descontinuo e moitas veces foi acalado antes de tempo polos poderes corporativos e as inercias académicas.

En todo caso, despois da experiencia da Escola de *Annales* parece consolidada unha comprensión das diversas formas da historiografía como programas que só garanten rigor e utilidade a partir da constitución de grupos de traballo colaborativo interdisciplinares e plurais. Lémbrese que das catro grandes vertentes programáticas anunciadas por Lucien Febvre en 1947 ao se facer cargo da sexta sección da *École Pratique des Hautes Études* de París, unha se orientaba precisamente á procura dun reencontro entre as ciencias humanas e outra á promoción da investigación colectiva entre equipos de historiadores e outros especialistas.

Nesa liña, cabe conxectar que nun futuro non distante se contemplará como anacrónica e pouco fiable calquera postulación dunha autoridade e dun discurso historiográficos ligados á individualidade do sabio/informador. Probabelmente, acabou para sempre o tempo das narrativas historiográficas unipersoais e o das expectativas asociadas.⁸ E non me parece que esa prevención tarde en estenderse así mesmo aos grupos de historiadores sometidos a unha coherencia epistemolóxica blindada e a unha cohesión programática e estratéxica percibidas como excesivamente rixidas, disciplinadas e autotéticas. É probable, en cambio, que os lectores futuros demanden de xeito incondicional resolver en por si as contradicións que os datos e as interpretacións cruzadas dos equipos de historiadores poñan sobre a mesa. Así as cousas, parece probado que o maior reto público (social, político) da historia literaria é a renegociación da autoridade narrativo-historiográfica e administrativo-institucional que está nas súas propias raíces disciplinares. E a este respecto, non me resistirei a deixar anotada unha advertencia destinada a evitar posíbeis simplificacións.

Trátase do seguinte: sen dúbida, existen formas de autoridade á marxe do relato omnisciente e fóra dos mecanismos de control do

⁸ Refírome con esta última expresión a situacións como a vivida pola academia e a intelectualidade española e latinoamericana que a finais do século XIX esperaron longamente por unha proposta historiográfico-literaria de Menéndez Pelayo que nunca chegaría a concretarse. González-Millán (2006) compilou os documentos epistolares referidos a esa espera no período 1877-1901. Inclúe correspondencia sobre todo con Juan Valera, Gumersindo Laverde Ruiz e o colombiano Miguel Caro.

narrador-historiador. A renuncia á narrativa no oficio do historiador, que como ten lembrado Peter Burke ([1991] 1993) é unha reclamación presente xa no século XVIII,⁹ non presupón de seu a desactivación daqueles mecanismos nin a superación de dependencias deterministas, explicativas, causais ou teleolóxicas. Tampouco presupón necesariamente unha suspensión da secuencialidade, a linealidade, a continuidade ou o causalismo. Así, pois, a suposición segundo a cal o cambio de rumbo expresado por Lawrence Stone (1981) como paso dun modo analítico a outro descritivo representaría unha corrección pero non unha impugnación dos ‘excesos’ da historiografía narrativa debe calibrarse con atención.

Igual que tras toda narrativa hai sempre un eu-narrador(-focalizador), hai tamén, sempre, tras todo discurso descritivo un eu-descriitor(-focalizador). A opción a prol da descrición non presupón de seu un seguro de obxectividade ou de non-intervención sobre a materia da análise. Máis aínda: non é evidente a existencia de dous principios construtivos ou estruturas formais contrapostos na historia literaria (narrar/describir) –no sentido exposto por exemplo por Remo Ceserani (1990, 17-32)– se esa oposición se extrapolar fóra do paradigma do historicismo teleolóxico nacionalista propio do século XIX.

Volvamos agora, brevemente, ao debate aberto a propósito da historización da bioloxía e da arquitectura. Coa noción de literatura e coa historicidade asociada son precisas algunhas aclaracións e certas precaucións equiparábeis ás asociadas aos conceptos antes mencionados de ‘organismo vivo’ e ‘construción’. De feito, os resultados da historia literaria dificilmente poden homologarse cando se consideran prácticas suficientemente afastadas no tempo. Isto é así, de entrada, porque aquilo ao que fai referencia o nome *literatura* constitúe dominios moi distintos por exemplo a finais do século XVIII e a comezos do século XX ou do século XXI; isto é, entre o que se consideraba literatura contra 1780, por concretar, e o que se clasifica como literatura dous séculos e pico despois. Porén, existe unha tendencia inercial e esencialista, inconveniente en suma, a pensar que esas diferenzas son apenas de matiz. En consecuencia, asimíllase que o rótulo *historia literaria* non só conserva vixencia plena senón, ademais, que é lexítimo falarmos de continuidade epistemolóxica e funcional entre prácticas historiográficas separadas por douscentos anos e por consideraren obxectos de estudo tan disímiles como os que, por caso, aparecen no modelo de Girolamo Tiraboschi (*Storia della letteratura italiana*, 1772-81) e no modelo dirixido por Alberto Asor Rosa (*Letteratura italiana*, 1982-2000). ‘Literatura italiana’, reitero, non significaba (nin comprendía) o mesmo cando Tiraboschi

⁹ O escocés John Millar constitúe un bo exemplo, sumamente interesante ademais desde o punto de vista sistémico.

a estudou que cando o fixeron Asor Rosa e os colaboradores da obra colectiva citada.¹⁰ Neste marco, talvez conviría comezar por facer explícito que só por unha especie de pacto non escrito aceptamos que se fale dunha única disciplina malia os campos obxecto de historiación diferiren, ás veces moito. Isto explicaría, contemplado desde un prisma diferente, a renuncia ao uso da palabra *historia* en determinados proxectos plenamente historiográficos. E incluso o feito de que haxa quen opte por preterir o rótulo *literatura* en favor doutros como *cultura literaria*, cando non *vida literaria* ou *campo literario*.

As modalidades historiográficas entendidas como prácticas discursivas posúen de seu unha dimensión performativa cunha dobre vertente, a dirixida á comunidade referenciada (*suxeito da historia*, chamóuselle en certa altura) e a dirixida á comunidade referente, reguladora e institucionalizadora da operación e do coñecemento historiográficos. Mentres a primeira se configura con axentes históricos vinculados pola súa relación directa co obxecto prefixado e por algunha forma de conexión de contigüidade e continuidade que os cohesionan no espazo-tempo como grupo (cultural, lingüístico, relixioso, social, nacional...), a segunda integra aos axentes que documentan, constrúen, discursivizan... a historia e que participan nun diálogo científico e nunha pugna epistemolóxica e ideolóxica polo control do saber e da súa incidencia na esfera pública. Sergio Sevilla (2000, 140-59) vincula acertadamente esta performatividade cun cambio epistemolóxico polo cal a *theoria* –antes, simple «duplicado conceptual de lo real» (Sevilla 2000, 140)– pasou a tratarse como *poiesis*: a historiografía afrontou así un xiro retórico-pragmático, de modo tal que o imaxinario pasa a ser o que constitúe a realidade social, e é a teoría a que produce, en sentido *poiético*, o mundo (White, Durkheim, Mauss, Castoriadis).

Nada do anterior exclúe a marca crítica do coñecemento histórico: será sempre a intervención historiográfica a que para empezar cuestiona as conexións de contigüidade e continuidade e a propia existencia da comunidade postulada como obxecto específico de atención. Descontinuidades e alteridades poden encaixar así, mediante procedementos diversos, na serie historiográfica, orixinando incluso a refutación de obxectos/identidades considerados e consensuados como existentes noutros momentos e/ou desde outras perspectivas; ou, contrariamente, reclamando a incorporación de obxectos/identidades inobservados ou excluídos pola comunidade reguladora do saber histórico.

Un aspecto destacado da dimensión práxico-axencial dos historia-dores e dos seus discursos radica na posibilidade dunha aplicación non excluín-te de métodos e de escalas, asunto que volve convocar a

10 Como tampouco se mantén exactamente o significado entre esa serie e o momento en que Asor Rosa somete a unha perspectiva específica ese obxecto de estudo no seu libro *Storia europea della letteratura italiana I. Le origini e il Rinascimento* (Asor Rosa 2009).

idea de pluralidade e que me parece oportuno destacar. As escalas, por exemplo, aplicadas sobre un mesmo núcleo de referencia sometido a unha contemplación en diferentes niveis, orixinan propostas non necesariamente antitéticas nin contraditorias (tampouco necesariamente complementarias, lidas desde un punto de vista informativo). As cartografías e as escalas, contempladas en clave de aplicación histórico-literaria, sinalan a inexistencia de comunidades illadas ou impermeábeis fronte ao seu exterior/ límites ou fronte a outras comunidades.¹¹ E non só iso, senón que ademais poñen en cuestión a propia identidade comunitaria se esta se postular sobre bases de parámetro único (lingua, relixión, xénero, unidade administrativa...). Dito con maior precisión: o que poñen en cuestión é o consenso sobre a postulación/invenção dunha entidade funcionalmente admitida como suxeito histórico.

O anterior non significa que quede impugnada calquera práctica historiográfica de escala única, sexa esta menor ou maior. Nin moito menos. Pero si introduce unha reserva de forte calado heurístico e epistemolóxico, que pode traducirse nuns termos formularios como os seguintes, que obviamente nunca se fan explícitos: *canto aquí se diga é o resultado de informar/interpretar como se a escala activada fose a única ou a máis apropiada para a finalidade estabelecida*. Con certeza, esa finalidade é susceptible de variación, pois dependerá de criterios diversificados e irredutíbeis que van desde unha suposición de non-intencionalidade ou intencionalidade non marcada até algunha clase de compromiso *a priori* (académico, sectario, ideolóxico...).

E que dicir sobre os métodos? Como mínimo, outro tanto.

Regresemos á cuestión da performatividade, agora en asociación cos principios construtivistas que a teoría dos polisistemas asume. Quizais conveña comezar por unha afirmación: non hai posibilidade (nunca a houbo) dunha historiografía (literaria) non performativa. Isto é así porque toda historia é unha toma de posición por parte dalgún axente (individual ou colectivo) que intervén como suxeito dun acto comunicativo-performativo. Un complemento necesario para esta afirmación é o seguinte: cada vez é máis limitado o espazo para unha historia (literaria) non empírica. Esa posibilidade existiu no pasado, de feito hai mostras numerosas dela; porén, malia ao carácter performativo da intervención do historiador, e en condicións de normalidade, hoxe resultaría anacrónica e intelectualmente recusábel unha alternativa que se evadise dos datos en dirección a algunha orde metafísica ou transcendente, ou incluso a un manifesto punto de fuga teleolóxico. Como é obvio, isto non anula as consecuencias do relativismo discursivo.

¹¹ Considérese a este respecto o enunciado do primeiro principio da interferencia literaria/cultural en Even-Zohar, que en «Polysystem Studies» formulou como «Literatures are never in non-interference» (Even-Zohar 1990, 59) e en *Papers in Culture Research* como «Interference is always imminent» (2005, 57).

sivo nin as derivadas do coñecido como xiro lingüístico. Tampouco as debidas á marca construtivista referida á correlación entre a teoría e os seus obxectos, que leva Even-Zohar (1990, 3) a afirmar que o único modo adecuado ou viábel de observar un determinado obxecto de investigación é a través do establecemento de hipóteses segundo as cales aquel está efectivamente suxeito a un conxunto localizábel e relativamente sucinto de leis, cuxo descubrimento e formulación debería constituír o obxectivo de toda ciencia.

A teoría dos polisistemas de Itamar Even-Zohar presentábase en 1978 como unha aproximación propicia á análise da metodoloxía histórico-cultural e á concreción de alternativas aplicábeis en particular ao tratamento historiográfico dos sistemas dependentes ou minorizados, talvez porque esa era xa desde dez anos antes unha das preocupacións básicas do propio Benjamin Harshav (Hrushovski), comparatista e profesor de Poética na Universidade de Tel Aviv e un dos referentes da Unidade para a Investigación da Cultura.¹² Porén, a perspectiva histórica evidénciase con menor énfase nas posteriores compilacións de traballos de Even-Zohar (1990; 2005; 2017), se ben adoita deixarse clara a dobre posibilidade programática presentada como unha teoría dos sistemas estáticos e unha teoría dos sistemas dinámicos. Un aspecto destacábel desa alternativa é o que se expresa con firmeza nestes termos:

it must be admitted that both synchrony and diachrony are historical, but the exclusive identification of the latter with history is untenable. (Even-Zohar 1990, 11)

2.4 Os límites sistémicos como primeiro reto dunha historia literaria sistémica

A nosa atención debe cingirse neste momento á resposta que unha historia literaria de fundamentación sistémica está capacitada para ofrecer á serie de catro retos heurístico-metodolóxicos antes citados, que non estará de máis sinalar que son converxentes e interdependentes. Resumirémolos deste modo: 1) concretar en perspectiva dinámica os límites sistémicos e as interaccións polisistémicas, extrasistémicas e subsistémicas; 2) incorporar con sentido relacional non só produtos senón tamén ‘posíbeis’ (no sentido sociolóxico bour-

¹² As epígrafes ‘historia da literatura’, ‘historia cultural’ ou ‘modelo histórico’ vertebran o sumario e os contidos de *Papers in Historical Poetics* (Even-Zohar 1978). Sobre isto mesmo, véxase a análise parcialmente diverxente de González-Millán (2001b, 306), quen considera que en Even-Zohar hai unha incorporación dun horizonte histórico sobre o modelo inicialmente constituído, pero que resultou pexado pola «mediación dun esquema heurístico excesivamente sistemático e abstracto».

dieusiano); 3) optar entre o modelo da secuenciación tradicional ou o da policronía dinámica para dar conta da evolución e dos cambios sistémicos; e 4) conformar unha selección (crítica?) de datos heteroxéneos historizábeis e axustar, se non unha 'historia efectiva' en sentido pleno, si polo menos un diálogo cos construtos historiográficos previos ou concorrentes.

A cuestión dos límites na teoría de sistemas é fulcral desde que Niklas Luhmann asumiu os postulados de Humberto Maturana e Francisco Varela sobre a autopoiese. Como sinala Maldonado Alemán (2006, 19-23), en Luhmann os 'sistemas sociais autopoieticos' son sistemas autónomos que se organizan de forma autoprodutora, autorreguladora e autorreferencial e que establecen uns límites diferenciadores co seu entorno. Así entendida, é claro que a autopoiese mantén puntos de converxencia co que noutras plataformas teóricas poden representar a cultura como sistema semiótico modelizante na semiosfera (Lotman), o *habitus* no campo social (Bourdieu), o repertorio no sistema cultural (Even-Zohar) ou a vida textual e a vida antro-po-social nas coordenadas da institución literaria (Moisan). Maldonado Alemán (2006, 27) apunta que serían tres as relacións das que debería ocuparse unha historia dos sistemas literarios: as intrasistémicas, as extrasistémicas e as intersistémicas. En todo caso, insistirei de novo na advertencia sobre o que antes interpretei como unha especie de redución aos principios de sistema e localización únicos, mediante a cal o analista tenderá (erroneamente) a ignorar a existencia de redes sistémicas alternativas á considerada como referencia autopoietica basilar, ou tamén a pertenza a unha rede sistémica *outra* dalgún factor ou relación supostamente intrasistémico.

Dito en palabras máis categóricas: nun espazo social determinado non ten por que haber un único sistema social/cultural (é máis, ese caso sería excepcional;¹³ case imposíbel, cando menos no mundo moderno), e un factor sistémico dado pode asociarse simultaneamente (a maioría o fan) a diversas redes sistémicas, en definitiva, a diversos sistemas.

Na concreción dos límites sistémicos sería produtivo fixarse nas interferencias en dous ámbitos merecedores de diferenciación, aínda

13 Lémbrese a diáfana posición de Even-Zohar ao respecto e as súas reservas sobre calquera redución da heteroxeneidade nos estudos literarios: «The acuteness of heterogeneity in culture is perhaps most 'palpable,' as it were, in such cases as when a certain society is bi- or multilingual (a state that used to be common in most European communities up to recent times). Within the realm of literature, for instance, this is manifested in a situation where a community possesses two (or more) literary systems, two 'literatures,' as it were. For students of literature, to overcome such cases by confining themselves to only one of these, ignoring the other, is naturally more 'convenient' than dealing with them both. Actually, this is a common practice in literary studies; how inadequate the results are cannot be overstated» (Even-Zohar 1990, 12).

que todo o que se está a postular debería conectarse con realidades concretas, sen permanecer por tanto nun simple plano de abstracción teórica. En primeiro lugar, estarían as que cabería denominar relacións *paratáticas* ou de coordinación. É un ámbito do que se vén ocupando así mesmo a historiografía comparatista con desigual fortuna; por exemplo, baixo modelos do tipo ‘estudo das relacións (en suposto pé de igualdade) entre as literaturas nacionais A e B’, ou ‘relacións entre as literaturas rexionais X e Z’. Na dimensión relacional paratática poden analizarse aspectos asociados ás dinámicas intersistémicas centro-centro (entre os centros de dous sistemas relativamente homologábeis baixo parámetros de fortaleza, estabilidade e proxección histórica) ou vinculados coas dinámicas centro-periferia (entre o centro dun sistema e a periferia doutro sistema de novo relativamente homologábel ao primeiro no sentido indicado), que ás veces cabería ver como dinámicas entre o central e o radial (talvez exemplificábeis estas por alusión ás relacións existentes entre a cultura literaria que fixa o seu centro en París e as culturas ditas francófonas). Mais o anterior non abondaría. Sería preciso complementalo coa atención ás relacións hipotáticas, ou de subordinación, máis pendentes neste caso das xunturas-disxunturas e dos engarces entre o (poli)sistema e o(s) seus subsistema(s). O modelo neste caso podería formularse cunha expresión do tipo ‘estudo das relacións entre unha literatura nacional e as literaturas rexionais nela inscritas en termos xeoculturais’.¹⁴ O relevante é entendermos que o sistema cultural é sempre un sistema complexo en razón de límites, interrelacións e xerarquizacións.¹⁵

Nunha publicación anterior explorei a rendibilidade operativa da noción de ‘delegación sistémica’, próxima á de ‘subsistema’¹⁶ e igualmente receptiva ao modelo bourdieusiano dos campos sociais e ao que poderíamos catalogar como unha topoloxía de sistemas (Casas 2003, 74-5). Por afectar ás relacións intersistémicas hipotáticas intentarei

14 Pénsese, por exemplo, nun artigo que se titulase «A poesía chairega: especificidades nas coordenadas literarias galegas». Ou noutro como «Personaxes xuvenís na novelística oitocentista de Nova Inglaterra no contexto da narrativa estadounidense contemporánea».

15 Tamén –concedendo atención a Lotman– entender que a fronteira semiosférica é un factor simultáneo de organización (cara a dentro) e de desorganización (cara a fóra). Por concretar, as historias literarias adoitan dotar de coherencia e homoxeneidade –nun sentido ou en varios: temático, estético, de cosmovisión, sobre o lugar concedido ao humor, á paisaxe...– o estudado de portas para dentro (a literatura da nación A) e atribuír en cambio doses notábeis de heteroxeneidade e desorde ao que fica fóra dos límites estabelecidos nesta proposta (as literaturas do resto das nacións, que resultarían ser abondo máis plurais, e mesmo caóticas, ou faltas de identidade específica, especialmente no caso da nación *outra* por antonomasia, que no caso das literaturas de nacións sen estado resulta obvio cal é).

16 Empregada esta por Elias Torres Feijó en distintos traballos a partir do ano 2000 e aplicada nas investigacións sistémico-culturais do Grupo Galabra, por el dirixido. Sobre a teorización de Torres Feijó, moi conectada co modelo de Even-Zohar, volverei máis adiante.

redefinir o concepto con maior precisión. Unha delegación sistémica é o resultado dunha interferencia entre sistemas culturais que proxecta a escala e con carácter global o centro do sistema fonte no centro ou na periferia do sistema receptor.¹⁷ Do que se trata, pois, é de que se exporta ou despraza en escala menor a outro sistema –con frecuencia a outro sistema en proceso de emerxencia, que o sistema exportador aspira a obstruír, a illar ou, como pouco, a tutelar– o conxunto de características funcionais que definen o centro do sistema fonte.

A existencia da delegación sistémica lígase a dous posíbeis factores: o prestixio do sistema fonte e/ou un certo grao de proximidade sistémica. Tal proximidade pode ser de índole xeográfica, lingüística, político-administrativa, cultural, ideolóxica, relixiosa... A marca de globalidade presupón que a proxección a escala do centro do sistema fonte non se limita a elementos de repertorio, senón tamén de mercado, de consumo e sobre todo institucionais. Por tanto, esa globalidade proxectada acaba implicando un reto ao mantemento dunha identidade cohesionada no sistema receptor (ou na cultura receptora): a delegación sistémica, en canto ‘sistema a escala’, entra en concorrencia co sistema receptor e desestabiliza ou dilúe as súas claves identitarias.

Alén disto, a interferencia descrita suxéitase plenamente ás leis da interferencia cultural postuladas por Even-Zohar desde 1990, o cal significa, entre outros extremos, que se produce de xeito unidireccional desde un sistema forte ou prestixiado a outro sistema feble ou dominado; ou, noutras ocasións, a un sistema emerxente en proceso de constitución.

Significa igualmente que a delegación sistémica, como resultante da interferencia producida, redistribuirá a súa identidade funcional (non necesariamente homóloga á do centro do sistema fonte) e normalmente simplificará, regularizará e esquematizará os elementos e relacións importados ou apropiados, se ben tenderá a manter unha relación de dependencia co sistema fonte. Esa simplificación redundará, por exemplo, nunha aceptación da minorización sistémica propia, nunha interiorización da subalternidade e nunha limitación ao ‘local’

17 Non poñería inconveniente a substituír ‘sistema receptor’ por ‘cultura receptora’ se se rexistra insuficiencia sistémica. En procesos históricos de colonización, ou de expansión imperialista, a delegación sistémica formaría parte do aparato de asimilación cultural que sucede á fase de maior rigor na aculturación das comunidades sometidas (cf. Neves 2012). Nestes casos, sempre acaba por aparecer e establecerse unha burocracia intelectual que é un dos mecanismos máis efectivos na consolidación da hexemonía e que, á súa vez, acabará sendo albo preferente das reaccións contrahexemónicas de resistencia cultural. Doutra banda, nos procesos modernos e contemporáneos de centralización derivados da constitución de Estados que planifican unha homoxeneización cultural (practicamente todos), as delegacións sistémicas forman parte das correas de transmisión xerarquizadoras que aspiran a instaurar un recoñecemento da superioridade da cultura nacional-estatal sobre as manifestacións estereotipadas e minoradas do presentado como ‘local/rexional’.

e ‘menor’ das aspiracións de todo sistema cultural autónomo. Por outra parte, cando se di que a proxección sobre o sistema receptor pode recaer no seu centro ou na súa periferia, quere indicarse que a localización funcional da delegación sistémica terá unha fortaleza/prestixio e exercerá un dominio variábeis, que dependerán das circunstancias históricas específicas en cada caso.

Non se ten sinalado entre os investigadores vinculados co paradigma sistémico a notábel cantidade de ocasións en que Even-Zohar fala de *comunidades*, noción acaso ambigua en sentido teórico-sistémico pero non tanto como referente cultural.¹⁸ Precisamente, a incorporación que suxiro do concepto de delegación sistémica ten un encaixe doado no marco das relacións entre comunidades vinculadas por algunha relación de dominio e sometemento ou por lazos históricos derivados de procesos de expansión ou colonización.¹⁹ De aí a equiparación última a unha polaridade sistema-subsistema e ás dinámicas de emancipación/sometemento.

A partir de aquí, como proceder a unha historización da complexidade e da heteroxeneidade? Semella claro que as dimensións xeográfica e lingüística, inesquivábeis na historiografía literaria, saen tamén ao paso cando se opta pola perspectiva sistémica. Unha e outra deberían concentrar unha parte importante dos esforzos xustamente en pensar a correlación autopoiese-contorno, en pensar os límites e o extrasistémico como factores construtivos do sistema, algo que a historia literaria de base nacional nunca fixo,²⁰ basicamente

18 De feito, non semella demasiado arriscada a conxectura de que nos traballos de Even-Zohar *comunidad* é equiparábel a maioría das veces a *nación*. Quizais non deban ecuacionarse os dous termos e conceptos no discurso deste teórico, pero case sempre e como mínimo –reitéroo– o uso do primeiro engloba o significado do segundo, ás veces sen menor/maior extensión perceptíbel. A esta luz, talvez sería necesario matizar a posición de González-Millán (2001b, 304) sobre o silencio ou relegación implícita da lóxica discursiva nacional nos textos teóricos de Even-Zohar, xuízo que estendeu aos de Pierre Bourdieu.

19 Even-Zohar establece nas súas propostas que centro e periferia non se configuran necesariamente nos polisistemas culturais como posicións singularizadas. Nun mesmo polisistema é posíbel que existan varios centros e varias periferias. Interpreto que canto máis complexo sexa o polisistema, en función da dinámica das relacións entre factores ou en función dos subsistemas integrados, maiores posibilidades haberá de xeración de centros-periferias digamos *sectoriais*. Queda para outro lugar o estudo dunha posíbel adaptación do concepto de delegación sistémica en sentido intrasistémico (na liña de xerarquía hipotáctica sistema-subsistema), que iría asociada a unha dobre funcionalidade principal, a cohesión e o control. En definitiva, a unha *provincialización* ecoica da cultura no sentido central-radial ou centro-periferia.

20 Estimo que nin sequera en proxectos receptivos ao paradigma empírico-sistémico. Un caso significado é o representado polo proxecto *La Vie littéraire au Québec*, na actualidade dirixido por Denis Saint-Jacques e Maurice Lemire, con cinco volumes publicados dun total de oito proxectados. Nos volumes 3, 4 e 5 aparece un capítulo inicial titulado «Les déterminations étrangères du champ littéraire», pero non creo que alcance a ocuparse das tarefas concretas que acabo de sinalar como obrigadas. O capítulo correspondente ao volume 5, por exemplo, centra a atención en tres esferas de relacións exteriores: a literatura francesa, o catolicismo e a cultura estadounidense (Saint-Jacques, Lemire 2005, 9-29).

por asumir a centralidade da idea da nación como modelo normativo que se afirma en operativos de exclusión e que deixa en suspenso *ad kalendas graecas* calquera recoñecemento sobre o seu estatuto inventado/postulado e consensuado/imposto.

Peró existe un factor máis que afecta a esa correlación autopeie-se-contorno nos sistemas culturais e en particular nos literarios: o fenómeno da tradución, excluído case sempre da perspectiva histórica-historiográfica malia resultar capital baixo un punto de vista sistémico, e non precisamente por entender a literatura traducida como serie xustaposta de produtos e repertorios secundarios senón como parte integrante, en pé de igualdade, da rede de factores sistémicos que definen o polisistema e determinan o seu rumbo.

Entón, desbotada a burda equiparación entre sistema literario e literatura nacional, que facer? Fixar como referente da historia literaria a cultura, a lingua, o espazo social, a esfera pública, a etnia, a comunidade, o territorio... e, por tanto, *unha* cultura, *unha* lingua, *un* espazo social, ..., *un* territorio dados? A solución non é única, e claramente dependerá da planificación previa e dos efectos procurados polos axentes que asuman o programa historiográfico. José Lambert vén reclamando desde comezos dos anos noventa que se privilexie unha localización espacial-administrativa ('literatura en A', alternativa a 'literatura de A'), non exactamente descrita como territorial, na cal se trataría de observar as formas de cohabitación entre literaturas/linguas/culturas e as institucións públicas, sobre todo o Estado (Topuzian 2019). Alén do alcance das aplicacións específicas desenvolvidas por Lambert a propósito das sociedades multilingües e multiculturais, a proposta ten interese. E ademais activa engarces produtivos co *Spatial Turn* vivido nos últimos decenios polas ciencias sociais. Xustamente por isto, apuntei nun traballo anterior a posibilidade de desenvolvemento dunha xeohistoriografía literaria organicamente pendente das dimensións local, rexional, nacional e mundial da cultura literaria (Casas 2005), para a cal constatee a existencia de catro programas de investigación en marcha con resultados aproveitábeis. Son os debidos a Dionýz Ďurišin e á Escola de Bratislava, ás teorías empírico-sistémicas (Schmidt, Even-Zohar, Tötösy de Zepetnek, o CRELIQ e logo o CRILCQ no Quebec), aos estudos poscoloniais e sobre a subalternidade e ao que podemos representar con Mario J. Valdés e o Comité de Historia Literaria Comparada da Asociación Internacional de Literatura Comparada.

Cinguíndonos só á segunda das perspectivas amentadas, a cuestión dos límites sistémicos carece a día de hoxe dunha solución consensuada, en especial a propósito das que denominei 'relacións hipotácticas'. Porén, considero que o seu estudo alcanza no modelo analítico de Torres Feijó (2004) útiles ferramentas a propósito da dialéctica sistema-subsistema, con integración así mesmo de conceptos tan operativos para unha historia literaria de base sistémica como

os de ‘protosistema’, ‘parasistema’ ou ‘enclave’.²¹ A diferenciación previa formulada por Torres Feijó (2004, 428) entre ‘espazo social’ e ‘conxuntos sociais’ incorpora en realidade algo máis que as formas de cohabitación de Lambert, ao outorgar peso analítico non ao recoñecemento institucional da diferenza senón á conciencia sociocultural da diferenza/dependencia/conflicto e á decisión e capacidade de intervir a fin de xestionalos e negocialos na esfera pública. Paréceme unha opción viábel e prometedor que habería que contrastar en relación con diferentes marcos sistémicos. Por exemplo, o das culturas poscoloniais latinoamericanas no século XIX, no cal a dialéctica historiográfica entre sectores conservadores e liberais ofrece datos de grande alcance político-institucional, culturolóxico e performativo en dependencia dos modos e dos ritmos cos que produciu o acceso á independencia nas distintas repúblicas –os casos extremos poderían ser o chileno e o mexicano–, pero tamén en razón do grao de implantación e consolidación das tradicións coloniais.²²

O fundamental, na problematización aquí establecida, sería a alternativa historiográfica que desde aqueles marcos sistémicos sexa factíbel formular. A opción de constituír unha historia literaria sistémica como suma integrada dunha serie de historias parciais dos factores vinculados á rede investigada (historia dos repertorios, do consumo, das institucións...) é non só inapropiada senón absurda e estéril desde un punto de vista sistémico. Do mesmo modo, a opción de configurar a historia literaria dun polisistema por adición das historias sectoriais dos seus subsistemas carece de sentido.

21 O subsistema caracterízase neste modelo teórico por acoller «prácticas que, mantendo especificidades a respecto do sistema orixinario, non pretenden impugnar a súa pertenza a este (o que, provisoriamente e de forma insuficiente e esquemática, se pode facer equivaler a ‘literaturas regionais’ tal como entendidas, por exemplo, no contexto cultural ibérico)» (Torres Feijó 2004, 429). O protosistema acollería en cambio «prácticas tendentes à configuración dum novo sistema segregado do sistema a que se está vinculado» (429). E o parasistema existirá en canto haxa «redes culturais, com vínculos de compartim exclusiva entre os seus membros, que actúan e se desenvolven num espazo social ocupado por un sistema a que non pretende substituír nem impugnar mas com o qual non se vincula em modo nengum, do qual non fai parte» (429) (Torres exemplifica coas prácticas culturais das comunidades ciganas en distintos espazos sociais europeos). Finalmente, un enclave é un espazo social que se vincula a outro actuante e admitido como metrópole e que asume unha pertenza común a un único sistema cultural, algo relativamente corrente nas comunidades de emigrantes europeos que se instaláron nas grandes cidades americanas ao longo do século XIX e unha parte do século XX.

22 Beatriz González Stephan (1987, 186) explicouno con detalle: «donde las estructuras coloniales tuvieron un arraigo más profundo, el proyecto liberal se cumplió de forma moderada, dando lugar a un conservadurismo con tintes liberales, que, paradójicamente, facilitó el surgimiento de historias literarias alrededor de la década del 60 [s. XIX]. Epistemológicamente el discurso histórico tenía un asidero: fundamentar la razón de la misma historicidad en y desde la Colonia, asumiendo más o menos de forma crítica el legado hispánico. Son los gobiernos conservadores los que aceleran la aparición de estas historias, independientemente de que estén concebidas bajo una perspectiva liberal o conservadora».

Malia isto, existe un número apreciable de tentativas desa clase, con frecuencia autoproclamadas *sistémicas*. Sobre elas, só cabe admitir o seu carácter básico e ancilar, nada máis. O tipo de programas que representan é claramente insuficiente, por canto unha historia sistémica obrígase a dar conta ante todo das relacións de interdependencia factorial (ou, na segunda vertente, das relacións hipotéticas sistema-subsistema) e non existe posibilidade ningunha de describir funcionalmente os factores do polisistema (ou, na segunda vertente, os subsistemas) de forma isolada e autonomizadora. Trazar de modo autónomo a historia dun factor ou a correspondente a un subsistema –ou, noutro plano, reducir a heteroxeneidade a homoxeneidade– non é facer análise sistémica.

2.5 Espazo dos posíbeis, policronía dinámica e aporía crítica

A partir de aquí, referireime de maneira moito máis sucinta aos outros tres retos dunha historia da literatura sistémica. En primeiro lugar, tratarei sobre a dialéctica entre produtos e posíbeis. Parece probado que a análise sistémica outorga prioridade como obxecto de atención aos factores e ás relacións existentes (existentes en canto efectivos, actualizados), e que, como mínimo, deixa nun segundo plano a investigación sobre alternativas posíbeis de constitución factorial e da rede relacional vinculada. Isto obedece seguramente a un dos obxectivos heurísticos resaltados por Even-Zohar, sobre todo na súa revisión da teoría dos polisistemas: o intento de reducir os parámetros, e as conexións entre eles, a fin de que o obxecto de estudo sistémico asegure un carácter empírico. Para ser exactos, haberá que acrecentar que a teoría dos polisistemas asume o que Lotman e Uspenski ([1993] 2000, 191) denominan «principio de alternatividade», polo cal elementos, ordenacións ou estruturas semiótico-culturais –incluído o sistema semiótico íntegro– son percibidos como alternativas.

Na dialéctica produtos-posíbeis, contemplada basicamente na perspectiva do repertorio e na da correlación *culture-as-goods / culture-as-tools*.²³ Even-Zohar ten presentes varios modelos, entre eles os da socióloga Ann Swidler e os da Escola de Tartu-Moscova

²³ Even-Zohar observa que a efectos da concepción dunha nova historia literaria, máis que optar por unha historia da literatura/cultura como bens ou por unha historia da literatura/cultura como ferramentas, o interesante sería habilitar unha historia da interdependencia de ambas as concepcións, «porque podría explicar las circunstancias que hacen posible que la literatura mantenga o pierda su posición en la actividad incesante para manejar los repertorios de vida en la sociedad» (Even-Zohar 2017, 83).

(Lotman, Uspenski e Ivanov en particular),²⁴ pero evidencia un interese moi prioritario por dialogar coa teoría dos campos sociais de Bourdieu e en particular coa noción de *habitus*. Porén, a consideración en primeiro plano do repertorio como conxunto de regras e de materiais potenciais para a produción e o consumo no marco dun sistema dado, e a propia conexión entre aquel e o par produtor-produto, resultan insuficientes para explicar todo o que na teoría dos campos sociais si explica a correlación entre as posicións ocupadas no campo, o espazo dos posíbeis e as tomas de posición entendidas como eleccións entre posibilidades.

Segundo postula Bourdieu, o espazo dos posíbeis é un sistema de coordenadas que media sempre entre as posicións e as tomas de posicións efectivas tal como unhas e outras son percibidas desde un *habitus* concreto. Que ofrece o espazo dos posíbeis como obxecto de análise diacrónica para unha historia co campo? Bourdieu (1992) sinala, entre outras metas, a constitución das traxectorias sociais de grupos de axentes, entendidas como as series de posicións ocupadas en espazos sucesivos en interdependencia cos respectivos espazos dos posíbeis. Entendo que tan complexa tarefa, necesaria pero non suficiente como programa historiográfico de base sistémica, carece de parangón no modelo de Even-Zohar.

O terceiro reto anunciado consiste na práctica nunha opción entre modelos de articulación da diacronía. Entre a secuenciación tradicional e a policronía dinámica, este segundo modelo parece o idóneo para a concreción dos cambios sistémicos mediante un criterio comparativo entre cortes temporais, que, como antes se indicou, poderían lerse como unha sucesión discreta de estados de sistema sometidos a contraste. Deste modo, ademais, a combinatoria descrición-narración ofrecería mecanismos de seguridade limitadores da tendencia omnicompreensiva e uniformizadora do relato historicista tradicional e da autoridade homoxeneizadora do narrador-historiador. Limitaría así mesmo a propensión causalista e a ordenación cronocausal da realidade documentada. E activaría cando menos unha disposición crítica fronte ao que Hayden White (1973) estudou como *metahistoria*, isto é, a infraestrutura discursiva que prefigura unha opción tropolóxica constituínte do discurso historiográfico e que en realidade sería previa á diversificación de propostas por motivacións ideolóxicas ou metodolóxicas.

²⁴ Neste punto, discrepo do xuízo de Even-Zohar (por exemplo, en 2005, 37-8) sobre o carácter pasivo da noción de cultura en Lotman. En colaboración con Uspenski, Lotman explicou a cultura como mecanismo semiótico de produción de textos (e lémbrese o sentido específico deste concepto na Escola de Tartu-Moscova). Carezo de espazo para ampliar argumentacións, polo que me limito a citar: «La cultura en general puede ser presentada como un conjunto de textos; sin embargo, desde el punto de vista del investigador es más exacto hablar de la cultura como de un *mecanismo que crea* un conjunto de textos, y de los textos como de la *realización* de una cultura» (Lotman, Uspenski 2000, 178; cursivas miñas).

Finalmente, unha historia da literatura de fundamentación sistémica tería que resolver o que algúns chamarían ‘a aporía crítica’. A expresión é sen lugar a dúbidas moi esaxerada, e ademais está desenfocada. Nas premisas sistémicas, concordantes neste punto co que noutra altura significaron a *nouvelle histoire*, ou historia das mentalidades, e anos despois a historia cultural e os *Subaltern Studies*, non se acepta a preeminencia do socialmente prestixiado como obxecto privilexiado de estudo. Como di Even-Zohar (2017, 12), non se pode confundir a investigación coa crítica, a análise coa atribución de valores. Por iso mesmo, na investigación sistémica non se discrimina a atención á produción cultural marxinal ou á non prestixiada. Porque, como subliña o teórico no mesmo lugar, ningunha ciencia pode permitirse seleccionar a materia que investiga a partir de criterios que teñan que ver co gusto e con xuízos de valor. Todo isto é indiscutíbel. Malia o cal deberá advertirse que ‘crítica’ non é un concepto que necesariamente remita a valoración persoal ou a un horizonte axiolóxico. Nin moito menos.

Conforme antes se adiantou, existen dúas vertentes da suposta ‘aporía crítica’ que se fai necesario aclarar. A primeira ten que ver coa selección do que se someterá a exame. Non existe posibilidade ningunha de investigar a totalidade, e ademais, como ten lembrado Valdés ao fío do debate sobre a laboriosa empresa de planificar unha historia das culturas literarias latinoamericanas, multiplicidade e heteroxeneidade non son equiparábeis a totalidade. Neste sentido, a aspiración á documentación e á transcripción do absoluto dos datos supón un programa inabordable e inasumíbel. Para unha historia da literatura de base sistémica ou para calquera outra vía enfocada no século XXI en sentido historiográfico. A resistencia á tentación neopositivista debería ser nesta orde un principio firme da historia literaria por vir.

A alternativa é simple. Consiste na aceptación do procedemento de selección crítica de referentes (axentes, repertorios, produtos, eventos, institucións, espazo dos posíbeis, tomas de posición...) como garantía dunha representación da heteroxeneidade. Partindo da proposta formulada por Even-Zohar de que tamén a investigación sincrónica (e non só a diacrónica) é histórica de raíz cando se resolve con metodoloxía sistémica, o mesmo criterio ten aplicabilidade á análise do sistema cultural no marco dunha teoría de sistemas estáticos.

Limitarei agora a segunda vertente, que máis arriba se introduciu da man da chamada *operación historiográfica*, á esfera autoral do investigador-historiador e ás conexións que este poida trazar entre o sistema/tempo analizado e o sistema/tempo propio, que é o da súa investigación-escritura. O debate teórico é suficientemente coñecido. O fundamental é o feito de que toda historización dun pasado presuponha comprensión experiencial do presente. Antes de calquera outra razón, porque o presente é o único lugar posíbel desde o que exercer a observación da historia e desde o que proceder a unha enunciación historiográfica. Xa neste sentido inicial, non existe po-

sibilidade dunha historia *acrítica* ou non performativa. Motivo polo cal algúns teóricos da historia falan de que o oficio de historiador é un oficio de mediación. E non falta quen establece un correlato pragmático entre historia e tradución. Pero máis que a esta clase de consideracións querería dirixirme, para rematar, ao terreo do que antes tratamos como ‘historia efectiva’.

No breve texto de Gaspárov que se citou e tamén nas páxinas que Lotman e Uspenski dedicaron a unha errónea aplicación dos principios de autodescrición e autocomprensión das culturas, menciónase a tendencia dos historiadores literarios a introducir a información sobre a recepción dun determinado autor ou poética, en épocas posteriores ás súas propias, como un complemento da análise realizada sobre aqueles. Para certas sensibilidades epistemolóxicas, iso suporía incorrer nunha dislocación non xustificábel, por canto o interese desas propostas recaería así, precisamente, sobre os seus sucesivos enunciadores historiográficos, partícipes nunha historia de efectos aberta no tempo e nas interpretacións/análises dos eventos, dos axentes e dos procesos. Pois ben, unha historia da literatura de base sistémica debería asumir o compromiso de atender e incorporar eses efectos –a ‘historia efectual’ (Valdés 2002, 76-80; Casas 2004, 55)–, non limitándose a unha observación supostamente desprexuízada e obxectivista de fenómenos históricos.

E creo que debería pensar e declarar, así mesmo, a posición e o espazo dos posíbeis dos que operan o propio analista-historiador e o seu discurso. Isto non ten por que conducir a un programa hermenéutico nin a unha ego-historia; tampouco a unha saída epistemolóxica como a alcanzada por Mieke Bal e a Amsterdam School for Cultural Analysis (Bal 1999), na cal o pasado interesa fundamentalmente como unha parte do presente, e a análise cultural –por oposición á historia– é entendida como ‘memoria cultural no presente’. Pero si sería oportuno que activase, cando menos, un exercicio de autoanálise como o afrontado por Bourdieu en diversos momentos da súa traxectoria. Porque quen negará validez ás palabras do sociólogo francés coas que poño fin a estas reflexións?

Comprender é primeiro comprender o campo com o qual e contra o qual cada um se fez. (Bourdieu [2004] 2005, 40)